УДК 159.92; 159.22; 159.9:316.37

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2018-3-2>

ВПЛИВ ЗНАЧУЩИХ ОСІБ НА РОЗВИТОК Й ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ПОВЕДІНКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ

Наталія Артющіна, Олена Пуленко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна, 65082

e-mail: dariya.art.777@gmail.com

У статті представлені результати емпіричного дослідження впливу значущих осіб на розвиток й формування емоційно-поведінкових особливостей підлітків. Пропонується комплексний розгляд відносин міжособистісної значущості підлітка з його найближчим оточенням як єдиної системи, що включає основні компоненти, так званої тріади: «підліток – підліток», «підліток – учитель» і «підліток – батько» та сприяє розвитку й формуванню його емоційно-поведінкових особливостей. Вказується, що хоча у психології накопичено великий потенціал наукових досліджень, які розкривають важливі аспекти відносин значущості, а також активно ведеться пошук ефективних засобів гармонізації особистісного і групового розвитку підлітків у період отрочства, різні сторони соціальної взаємодії підлітка з його найближчим оточенням та вплив значущого оточення на його емоційно-поведінкові особливості залишаються недостатньо вивченими. Визначається, що розвиток й формування особистості підлітка – процес динамічний та неоднозначний, а тому й не відбувається без ускладнень й суперечностей. Доведено, що проблеми у взаєминах зі значущим довкіллям (однолітками, батьками та вчителями) є типовим явищем для підлітків, проте сила, частота, різкість проявів багато у чому залежать насамперед від позиції значущих дорослих, від стилю сімейного виховання, від уміння реалізувати щодо поведінки підлітка поважну, але не тактику потурання, наставників. З'ясовуються переваги й недоліки виховного процесу, які призводять до виникнення певних емоційно-поведінкових особливостей підлітків. Підкреслюється, що для конструктивного подолання наявних суперечностей у поглядах підлітків й значущого оточення необхідно створення спільності в їхньому житті, змістовних контактів, розширення сфери співробітництва, взаємодопомоги й довіри. Як наслідок, передбачається, що у ході виконання такої сумісної діяльності будуть виникати спільні переживання, почуття, настрої, наміри, що зумовлять емоційну та духовну близькість, позитивно впливаючи на емоційно-поведінкові особливості підлітків.

Ключові слова: особистість підлітка, провідна діяльність, значущі міжособистісні відносини, емоційно-поведінкові особливості підлітків.

Підлітковий вік, який характеризується неоднозначністю у визначенні провідної діяльності, дуже важливий етап у розвитку й формуванні особистості. Найпоширенішими є точки зору, згідно з якими провідним видом діяльності у цьому періоді стає інтимно-особистісне спілкування (Д.Б. Ельконін) й суспільно корисна праця (Д.І. Фельдштейн) [7]. Між тим, чисельні дослідники вказують, що основна, значуща, роль у суттєвих змінах у психічному розвитку підлітка належить саме системі взаємин, яка встановлюється між ним та оточенням. Попри те, що у психології накопичено великий потенціал наукових досліджень, які розкривають важливі аспекти відносин значущості, а також активно ведеться пошук ефективних засобів гармонізації особистісного і групового розвитку підлітків у період отрочства, різні сторони соціальної взаємодії підлітка з його найближчим оточенням, та вплив значущо-

го оточення на його емоційно-поведінкові особливості залишаються недостатньо вивченими. Крім того, відчувається брак досліджень, присвячених комплексному розгляду відносин міжособистісної значущості підлітка з його найближчим оточенням як єдиної системи, що включає основні компоненти, так званої тріади: «підліток – підліток», «підліток – учитель» і «підліток – батько». Саме дослідженню взаємодії у цій тріаді та впливу цих взаємин на формування емоційно-поведінкових особливостей підлітків призначено дане дослідження.

Різні боки досліджуваної нами проблеми висвітлено у роботах чисельних дослідників. Теоретичний аналіз наявних досліджень свідчить про те, що найчастіше досліджуються особливості взаємин, що складаються всередині однієї контактної малої групи. Менша кількість робіт, в яких вивчаються відносини міжособистісної значущості особистості, присвячена виходу за рамки однієї групи – наприклад, відносини між підлітком й дорослими у школі та у сім'ї (М.Ю. Кондратьєв, О.О. Кронік, К.О. Кронік, Р.В. Овчарова, В.А. Петровський, В.А. Титаренко та ін.). При цьому, як правило, розробляються проблеми взаємовідносин підлітків з вчителями. Істотно менше вивченою у психологічному плані є третя, надзвичайно важлива сфера взаємин міжособистісної значущості – сімейні відносини. Частково недостатню вивченість сфери взаємовідносин «підліток-дорослий» можна пояснити фактом домінування на етапі отрочества як ведучої діяльності інтимно-особистого спілкування, яке насамперед реалізується на рівні «підліток-підліток» і з яким заведено пов'язувати виникнення у підлітків найважливіших психічних і особистісних новоутворень (Л.І. Божович, Н.П. Воробйова, Л.С. Виготський, В.М. Галузинський, В.В. Давидов, Т.В. Драгунова, Л.П. Обухова, А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих, Д.Б. Ельконін, М.Й. Борисhevський, Б.С. Братусь, Б.В. Зейгарник, І.С. Кон, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко та ін.). Активне спілкування з однолітками при зниженні ефективності контактів з оточенням підлітка дорослими нерідко переконує батьків і педагогів у повному неприйнятті дитиною їх цінностей й думок. Однак у реальності підлітку властиво орієнтуватися на світ дорослих, під яким він має на увазі як конкретну значущу для нього особу, так і широкий соціальний шар повноправних членів суспільства (Д.І. Фельдштейн та ін.). Що ж стосується підстав міжособистісної значущості у взаєминах підлітків один з одним і з дорослими, то їх вивчення показує, що значущість й авторитет як однолітка, так і людей старшого покоління, визначаються широким спектром причин (Г.М. Андрєєва, К.М. Дубовська, Я.Л. Коломинський, Р.Л. Кричевський, М.Ю. Кондратьєв, А.В. Петровський, О.Б. Бовт, Р.У. Благута, В.О. Татенко, Б.М. Ткач, С.В. Харченко, Л.В. Чаговець та ін.), зокрема емоційно-поведінковими особливостями особистості (С.Л. Кравчук, М.Д. Левітов, О.М. Морозов, А.А. Реан, Ф.С. Сафуанов, В.М. Синьов, Т.С. Яценко, Р.П. Мильруд, В.В. Бойко, С. Розенцвейг, Л. Берковитц, Є.П. Ільїн) [4].

Мета нашої праці – виявлення особливостей впливу значущих осіб на розвиток й формування емоційно-поведінкових особливостей підлітків.

Емпіричне дослідження означеної проблематики було проведено на базі 10-11 класів загальноосвітніх шкіл м. Одеси. Вибірка респондентів складалась з підлітків 15-17 років загальною кількістю 70 осіб, з них 32 особи жіночої статі й 38 осіб чоловічої. На момент проведення дослідження найбільшу кількість склали респонденти 16 років.

До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методики: методика «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» Е. Шафера, опитувальник «Стиль керівництва в педагогічній діяльності» Ю.Б. Гатанова, методика «Соціометрія» Дж. Морено, фрустраційний тест Розенцвейга, модифікація Н.В. Тарабріної [1; 2; 5; 6].

Психологічне дослідження респондентів за методикою «Поведінка батьків та відношення підлітків до них» свідчить про те, що чинники, які впливають на становлення

психіки підлітків суперечливі: з одного боку, вони сприяють, а з другого – перешкоджають оптимальному розвитку особистості.

Так, слабкість позитивного інтересу та присутність директивності у відношенні з боку матері відмічають 67,6% від загальної вибірки підлітків, на їхній середній прояв вказують 17,7% респондентів, про чітке вираження, як позитивного інтересу, так і вираження директивності у спілкуванні свідчать показники 14,7% досліджуваних. Показники позитивного інтересу у даній вибірці свідчать про те, що для більшості респондентів в їхніх відносинах з матір'ю характерним є саме слабкість позитивного інтересу. Крім того, хлопці більше ніж дівчата відмічають відчуття позитивного інтересу з боку матерів. Разом з тим, треба вказати, що за параметром директивності у відносинах респондентів з матерями також домінує її слабка виразність. Тільки 32,4% вказують на наявність її середніх та виражених значень. Серед хлопців-підлітків й дівчат за цим параметром немає принципової різниці у показниках, що й підтверджують результати даного дослідження. За шкалою «ворожість» з боку матері показники респондентів розділилися наступним чином. Так на слабкий її прояв вказують показники 44,11% респондентів, на середній – 26,5% підлітків, про чітке вираження ворожості з боку матері говорять показники 29,4% досліджуваних. Отже, майже 56% респондентів підліткового віку вказують на те, що відношення до них з боку матері має ворожий характер. Показники по шкалі ворожості у відносинах з матір'ю переважають у дівчат – підлітків. За шкалою «автономність» матерів на слабкий її прояв вказують показники 41,2% респондентів, на середній – 41,2% підлітків, про чітке вираження автономності з боку матері говорять показники 17,6% досліджуваних. Результати даного дослідження вказують на те, що хлопці-підлітки більш відмічають автономність у взаємовідносинах з матір'ю, ніж дівчатка. За шкалою непослідовності матерів на слабкий її прояв вказують показники 20,6% респондентів, на середній – 50% підлітків, про чітке вираження непослідовності з боку матері говорять 29,4% досліджуваних. Треба звернути увагу на те, що підлітки обох статей однаково вказують на непослідовність своїх матерів. Цей фактор є найбільш вираженим у даній вибірці респондентів у відношенні до матерів. Непослідовність проведеної матір'ю лінії виховання оцінюється підлітками як якесь чергування (у залежності від ступеня інформативної значущості) таких психологічних тенденцій, як панування сили й амбіцій та покірність (в адаптивних формах), делікатність і сверхальтруїзм та недовірлива підозрілість.

Отже, взагалі показники фактора близькості між підлітками й матерями знаходяться переважно між слабкими та середніми значеннями, що говорить про ступінь прояву теплих почуттів і прийняття своєї дитини при високих стандартних оцінках (14,7% респондентів) і переважного його відкидання – при низьких стандартних оцінках (52,9% підлітків). Середніх значень за даним показником дістали 32,4% респондентів підліткового віку. Показники фактора критики між підлітками й матерями характеризують високу зацікавленість і тотальний контроль матерів щодо своєї дитини при високих стандартних оцінках (показники присутні у 20,6% респондентів) і відсутність зацікавленості у поєднанні з бездоглядністю – при низьких стандартних оцінках (відмічається у 29,4%). У 50% респондентів показники фактора критики у відносинах між підлітками й матерями знаходяться у межах середніх значень.

Тепер розглянемо, як сприймають підлітки свої взаємини з батьками. Слабкість позитивного інтересу у відношенні з боку батьків відмічають 67,6% від загальної вибірки підлітків, на його середній прояв вказують 5,9% респондентів, про чітке вираження позитивного інтересу у взаєминах з батьками свідчать показники 26,5% досліджуваних загальної вибірки. Для даної вибірки респондентів середні значення за параметром «позитивний інтерес» з боку батьків відмічають 67,6% від загальної вибірки підлітків, на його середній прояв вказують 5,9% респондентів, про чітке вираження позитивного інтересу у взаєминах з батьками свідчать показники 26,5% досліджуваних загальної вибірки. Для даної вибірки респондентів середні значення за параметром «позитивний інтерес» з боку батьків відмічають 67,6% від загальної вибірки підлітків, на його середній прояв вказують 5,9% респондентів, про чітке вираження позитивного інтересу у взаєминах з батьками свідчать показники 26,5% досліджуваних загальної вибірки.

тивний інтерес» для групи хлопців – підлітків й групи дівчат знаходиться в області низьких значень, що говорить про слабкість позитивного інтересу у відношенні до них з боку батьків, але показники хлопців за даною шкалою трохи вищі ніж у дівчат. За параметром «директивність» у відносинах респондентів з батьками слабкість прояву цього параметру з боку батьків відмічають 64,7% від загальної вибірки підлітків, на його середній прояв вказують показники 17,6% респондентів, про чітке вираження директивності у взаєминах з батьками свідчать показники 17,6% досліджуваних. Як ми бачимо, за параметром директивності у відносинах респондентів з батьками також домінує слабка виразність директивності. На наявність середніх та виражених значень за даним параметром вказують результати 35,2% підлітків обох статей загальної вибірки. Для даної вибірки респондентів середньогрупові значення за параметром «директивність» для груп респондентів хлопців і дівчат знаходяться в області низьких значень, що говорить про слабкість керівництва батьків та слабкість їхнього авторитету, заснованому на домінантному стилі спілкування для підлітків. Але хлопці даної вибірки більше ніж дівчата відмічають лінію директивності з боку батьків. За шкалою «ворожість» з боку батька на слабкий її прояв вказують показники 35,3% респондентів, на середній – 26,5% підлітків, про чітке вираження ворожості з боку батька говорять показники 38,2% досліджуваних. Отже, майже 67,4% респондентів підліткового віку вказують на те, що відношення до них з боку батька має ворожий характер. Що стосується середньогрупових показників за шкалою ворожості, то у підлітків даної групи вони знаходяться в області середніх значень, з перевагою показників дівчат, які наближаються до області високих значень, що у свою чергу вказує на підвищений рівень напруженості, нервозності та нестабільності в їхніх взаєминах з батьками. За шкалою «автономність» на слабкий прояв автономності батька вказують показники 38,2% респондентів, на середній – 29,4% підлітків, про чітке вираження автономності з боку батька говорять показники 32,4% досліджуваних. Отже, більш ніж 61% респондентів вказують на чуттєву автономність з боку батька. Крім того, хлопці даної вибірки більше ніж дівчата відмічають лінію автономності з боку батьків. Для даної групи респондентів-хлопців показники автономності батька виходять за межі середніх значень, що може вказувати на його відстороненість та формальне відношення до їхнього виховання. Показники автономності батька для даної вибірки респондентів дівчат-підлітків знаходяться у межах низьких значень, що навпаки говорить про його залучення до їхнього виховання. За шкалою непослідовності показники респондентів (хлопців і дівчат – підлітків) виходять за межі середніх значень. Крім того, більш високі значення зустрічаються у відповідях саме дівчат. Підліткам батько уявляється людиною непередбачуваною, у поведінці якої з досить високим ступенем ймовірності можуть проявлятися психологічні тенденції, які суперечать між собою, причому амплітуда коливань досить виразна. Загальний розподіл за шкалою непослідовності з боку батька здійснився наступним чином. Так на слабкий її прояв вказують показники 26,5% респондентів, на середній – 44,11% підлітків, про чітке вираження непослідовності з боку батька говорять 29,4% досліджуваних.

Загальні показники фактора близькості між підлітками й батьками розділилися наступним чином: 26,5% респондентів говорить про ступінь прояву теплих почуттів з боку батька й прийняття ним своєї дитини; про переважне відкидання підлітків батьками свідчать показники 55,9% респондентів – підлітків; середніх значень за даним показником дістали 17,6% респондентів підліткового віку. Узагалі середньогрупові показники за даним фактором знаходяться в області низьких значень, як і окремо взяті показники дівчат й хлопців. Показники фактора критики у взаєминах між підлітками й батьками характеризують високу зацікавленість і тотальний контроль з боку батьків щодо своєї дитини у 32,4% рес-

пондентів; відсутність зацікавленості з боку батьків у поєднанні з бездоглядністю у 41,2% підлітків даної групи; у 26,5% респондентів показники фактора критики у відносинах між підлітками й батьками знаходяться у межах середніх значень. Загальні середньогрупові значення за фактором критики знаходяться у межах середніх значень. Показники хлопців даної вибірки виходять за межі середніх значень, це може свідчити про те, що вони відчують більш виражену критику з боку батька, а показники дівчат знаходяться у наближенні до середніх значень.

У цілому слід звернути увагу на переважання значень за шкалою непослідовності у взаєминах підлітків з матір'ю та на переважання значень за шкалами ворожості та непослідовності у взаєминах підлітків з батьком. У даній вибірці зазначається перехід за межі середніх значень. Так, підвищення за шкалою «непослідовність» може свідчити про тенденцію до різкої зміни стилів виховання, яка являє собою перехід від строгого до ліберального, а потім, навпаки, перехід від значної уваги – до емоційного відкидання з боку батьків. Є підстави вважати виховну практику батьків респондентів даної групи як межову, що у разі погіршення ситуації може стати дисгармонійною, на що треба звернути особливу увагу, оскільки дисгармонійна виховна практика надає ймовірність парціальної психічної дезадаптації підлітків. Крім того, у разі подальшого підвищення середніх значень за шкалами ворожості у взаєминах підлітків з батьком, є підставою для порушення їхньої соціальної та психічної дезадаптації, оскільки байдужість, негативні висловлювання, невіра у досягнення дитини у будь-якій сфері діяльності можуть призвести до відчуження підлітків щодо батьків.

Дослідження стилю педагогічного керівництва «улюбленого» вчителя та його впливу на емоційно-поведінкові особливості підлітків за опитувальником «Стиль керівництва у педагогічній діяльності» свідчить про те, що найбільш значущими для підлітків є вчителя, які реалізують демократичний стиль керівництва. Найменш приймаються підлітками дії вчителя, що пов'язані з авторитарним стилем керівництва, тобто коли вчитель особисто вирішує, приймає рішення, встановлює жорсткий контроль за виконанням своїх вимог, використовує свої права без врахування ситуації та думок учнів, не пояснює свої дії учням. Особливо не приймають авторитарний стиль спілкування більш емоційні дівчатка даної групи, що може вказувати на їхнє бажання не підкорятися чітким, строгим правилам. Вони віддають перевагу ліберальному стилю керівництва, вважаючи себе досить дорослими, щоб брати на себе ініціативу у прийнятті рішень. Що стосується хлопців – підлітків, то вони не віддають особливої переваги ні ліберальному, ні авторитарному стилю керівництва, вважаючи однозначно кращим для себе саме демократичний стиль взаємодії зі значущим вчителем. Тож, описуючи власну взаємодію зі значущим вчителем, підлітки вважають за найкраще для себе, якщо він на 64% використовує демократичний стиль, на 21% ліберальний стиль і на 15% авторитарний стиль взаємодії з ними. З нашої точки зору, це пов'язано з ситуацією вікового особистісного розвитку підлітків.

Дані соціометричного дослідження свідчать про те, що 56,5% респондентів обох статей даної вибірки віддають перевагу саме емоційному критерію взаємодії, що з нашої точки зору, є суттєвою характеристикою підліткового віку. Емоційна сфера підлітків дуже нестабільна, тому вони потребують підтримки зовні. Група створює почуття «Ми», яке підтримує підлітків і закріплює їхні внутрішні позиції. Підлітки позитивно оцінюють своїх друзів, наділяючи їх такими якостями як розум, веселість, щирість, негативні репліки дорослих з приводу друзів емоційно заперечуються та не мають жодного впливу. При недостатній критичності й несамостійності у судженнях такий зразок значущих осіб (друзів) для наслідування може негативно впливати на емоційно-поведінкові особливості

підлітків. 43,5% у підлітків дістав діловий критерій взаємин, що пов'язано з їхньою суспільною навчальною діяльністю. Окремі показники хлопців і дівчат розділилися наступним чином: різниця між емоційним і діловим критерієм у хлопців більш врівноважена ніж у дівчаток (53,4% займає емоційна взаємодія та 46,6% займає ділова сторона взаємин), у дівчаток наявний суттєвий розбіг значень між емоційним і діловим критерієм – майже у два рази (68,7% займає емоційна взаємодія та 37,5% займає ділова сторона взаємин). У цілому респонденти здійснювали вибір 4-5 осіб за емоційним критерієм, в яких 2-3 взаємних. Найбільш популярними у класах є відмінники, в яких по 10-12 виборів, але при цьому взаємних лише 2-3. Вони тихі, але не є відлюдниками, охоче спілкуються і допомагають іншим. Далі йшли учні, які отримали по 5-8 взаємних виборів. Ці суб'єкти проявляли себе як веселі й активні, частіше за все вони привертали увагу до себе викрикуючи різні коментарі або жарти. Найменшу кількість взаємних виборів отримали дві новенькі учениці, які прийшли у класи на початку осені. Вони поводити себе тихо, були майже непомітними, однокласники з ними спілкувалися мало, але не ігнорували.

Дослідження за методикою «Соціометрія» Дж. Морено дозволило виявити низькі індекси згуртованості груп (0,26 та 0,28), що вказує на роз'єднаність учнів, є лише окремі лідери, колективні справи проводяться час від часу і не роблять значного впливу як на підлітків, так і на оточення. Відносини у класах не є ворожими, але учні погано знають один одного поза їхніми межами, а у школі спілкуються маленькими підгрупами. Підлітки у підгрупах об'єднані спільною потребою визначення власного статусу та особистісної статусної ідентифікації. Але при всій орієнтації на утвердження себе серед однолітків підлітки відрізняються крайнім конформізмом.

Дослідження емоційно-поведінкових реакцій підлітків на невдачу і способів виходу з ситуацій, що перешкоджають їхньої діяльності або задоволенню потреб особистості, за фрустраційним тестом С. Розенцвейга, показало наступні результати. Насамперед, ми розглядали фрустрацію, як психічний стан, що виникає у ситуації реальної або передбачуваної неможливості задоволення тих чи інших потреб підлітків, або, простіше кажучи, у ситуації невідповідності їхніх бажань наявним можливостям. Така ситуація може розглядатися як та, що до деякої міри травмує підлітків. Й вихід з такої ситуації у кінцевому підсумку залежить від їхніх власних ресурсів, які формуються під впливом окружного значущого середовища. Так, превалуючою спрямованістю реакції (агресії) підлітків на ситуацію невідповідності їхніх бажань наявним можливостям є імпульсивна (простежується у 55,3% респондентів), на другому місті відстежується екстрапульсивна спрямованість (у 26,3% респондентів), на останньому місті знаходиться інтропульсивна спрямованість реакцій підлітків (18,4% респондентів). Респонденти з імпульсивною спрямованістю демонструють такий розподіл типів реакції: 59% від загальної вибірки проявляють перешкодо-домінантний тип реакції «з фіксацією на перешкоді»; 23% респондентів демонструють его-захисний тип реакції «з фіксацією на самозахисті»; 18% респондентів демонструють необхідно-завзятий тип реакції «з фіксацією на задоволення потреби». Респонденти з екстрапульсивною спрямованістю демонструють такий розподіл типів реакції: 73% респондентів демонструють необхідно-завзятий тип реакції «з фіксацією на задоволення потреби», 18% респондентів демонструють его-захисний тип реакції, 9% від загальної вибірки проявляють перешкодо-домінантний тип реакції. Респонденти з інтропульсивною спрямованістю демонструють такий розподіл типів реакції: 62,5% респондентів демонструють необхідно-завзятий тип реакції «з фіксацією на задоволення потреби», 25% від загальної вибірки проявляють перешкодо-домінантний тип реакції 12,5% респондентів демонструють его-захисний тип реакції. Тож ми бачимо, що для більшої кількості респондентів даної

вибірки, а саме з імпульсивним типом реакції, найчастіше вибраним типом реакції є перешкодо-домінантний тип з фіксацією на перешкоді, з усіляким акцентуванням утворюваних перешкод, незалежно від того, розцінюються вони як сприятливі, несприятливі або незначні. Саме реакцію цього типу підлітки обирали найчастіше. З нашої точки зору, це може свідчити про інфантильність респондентів даної вибірки.

Аналізуючи показники емоційно-поведінкових реакцій хлопців-підлітків, ми побачили, що превалюючою спрямованістю їхніх реакцій є імпульсивна (відстежується у 59% респондентів), а тип реакції – его-захисний. Найменш вираженим типом реакції у хлопців-підлітків є необхідно-завзятий тип (7% респондентів). Показники емоційно-поведінкових реакцій дівчат-підлітків на фруструюча ситуацію говорять про те, що превалюючою спрямованістю реакцій у них також є імпульсивна (відстежується у 50% респондентів), при тому, що інтрапунітивна й екстрапунітивна спрямованість були обрані однаковою кількістю респондентів (по 25% респондентів). Щодо типу реакції, то найчастіше дівчатка-підлітки обирали необхідно-завзятий тип. Найменш вираженим типом реакції у дівчат є его-захисний. Тож треба зазначити, що більша особистісна активність, більша ресурсність у подоланні перешкод респондентами даної вибірки існує саме у дівчат-підлітків, які у силу кращої орієнтованості у просторі емоційних переживань, здатні до більш активного формування міжособистісних стосунків [3].

Останній етап нашого дослідження складався з визначення впливу значущих осіб на формування емоційно-поведінкових особливостей підлітків. Кореляційний аналіз за Спірменом показав наявність позитивної кореляції на 5% рівні у хлопців-підлітків ($r=0.511$) та на 1% рівні у дівчат-підлітків ($r=0.724$) між демократичним стилем керівництва вчителя та формуванням інтропунітивної спрямованості реакції з необхідно-завзятим типом. Тобто, чим більш вчитель приймає рішення разом з учнями, враховує їхню думку, підтримує самостійність суджень, враховує не тільки успішність, але і особистісні якості, тим більш у підлітка формуються спрямованість на самого себе, з прийняттям провини або ж відповідальності за виправлення ситуації, що виникла, з потребою знайти конструктивне рішення конфліктної ситуації. Позитивна кореляція на 1% рівні між діловим критерієм міжособистісних і міжгрупових відносин та формуванням імпульсивної спрямованості реакції з необхідно-завзятим типом ($r=0.39$) говорить про те, що чим більш підлітки будуть надавати перевагу діловому критерію взаємин, тим більш фруструюча ситуація буде розглядатися як щось незначне, те, що мине з часом. Звинувачення навколишніх або самого себе будуть відсутні, буде виникати потреба знайти конструктивне рішення конфліктної ситуації.

Аналіз кореляційних зв'язків впливу виховальної практики матері на формування емоційно-поведінкових особливостей підлітків виявив позитивну кореляцію на 5% рівні між позитивним інтересом ($r=0.449$) і фактором близькості ($r=0.465$) зі сторони матері та формуванням імпульсивної спрямованості реакції із перешкодно-домінантним типом. Тож, чим більше мати буде проявляти позитивний інтерес до підлітка і чим вище між ними буде фактор близькості, тим більш буде зростати залежність дитини від неї. Тому мова йде про необхідність матері, підтримуючи відносини оптимальної близькості з дитиною, разом з тим допомагати їй дорослішати, зуміти перебороти надмірну залежність й навчитися самій прокладати шлях у цьому світі.

Аналіз кореляційних зв'язків впливу виховальної практики батька на формування емоційно-поведінкових особливостей підлітків виявив негативну кореляцію на 1% рівні між ворожістю та екстрапунітивною спрямованістю реакції з необхідно-завзятим типом ($r=-0.388$). Тобто при зростанні показників по шкалі ворожості з боку батька, підлітки будуть менш здатними до конструктивного рішення конфліктної ситуації, будуть складати з

себе обов'язки вирішити ситуацію, бо буде існувати невпевненість, як у власних силах, так і у тому, що час і хід подій приведуть до її вирішення. Негативна кореляція на 1% рівні між автономністю батька та інтропунітивною спрямованістю реакції з необхідно-завзятим типом у підлітка ($r=-0.413$) говорить про те, що зростання формального відношення до виховання буде зменшувати реакцію прийняття провини або ж відповідальності за виправлення ситуації, що виникла, у підлітка, який не буде активно шукати шляхів конструктивного рішення конфліктної ситуації, не буде звертатись про допомогу, не буде брати на себе обов'язки вирішити ситуацію, бо впевненості у тому, що час і хід подій приведуть до її вирішення у нього не буде. Для більшості респондентів даної вибірки батько є віддаленою фігурою, яка не приймає достатньо часу у процесі виховання дитини, навчанні її активної соціальної реалізації, як результат – у підлітків слабка соціальна реалізація, вони більш інфантильні. Негативна кореляція на 1% рівні між непослідовністю з боку батька та імпульсивною спрямованістю реакції з необхідно-завзятим типом ($r=-0.364$) з боку підлітка говорить про те, що чим більш у поведінці батька будуть проявлятися психологічні тенденції, які суперечать між собою, тим менш фруструюча ситуація буде розглядатися підлітком як щось незначне, що мине з часом, тим менше підліток буде проявляти ініціативу у конструктивному вирішенні конфліктних ситуацій, буде уникати допомоги від інших осіб, або прийняття на себе обов'язків вирішити ситуацію, бо не буде знати, як батько відреагує на його дії. Наявна негативна кореляція на 5% рівні між позитивним інтересом з боку батька та імпульсивною спрямованістю з необхідно-завзятим типом ($r=-0.5$) з боку підлітка вказує на те, що при збільшенні теплих дружних стосунків між ними з чітким усвідомленням кордонів того, що можна і чого не можна, у підлітка буде зменшуватись підкреслення ступеню фруструючої ситуації, разом з тим буде знижуватись акцент на перешкодах, що викликають фрустрацію, незалежно від того, розцінюються вони як сприятливі, несприятливі або незначні. Відбудеться покращення емоційного стану підлітка. Негативна кореляція на 5% рівні між директивністю з боку батька та екстрапунітивною спрямованістю і перешкодно-домінантним типом ($r=-0.494$) реагування підлітка вказує на те, що збільшення управління дитиною також буде призводити до зменшення самостійності й відповідальності підлітків.

Розвиток й формування особистості підлітка – процес динамічний та неоднозначний, а тому й не відбувається без ускладнень й розбіжностей. У пошуках себе, у сумнівах, у подоланні того, що ще вчора здавалося досягненням, а сьогодні вже потребує корекції, умінні конструктивно виходити з кожного нового кризового стану й пролягає нормальний шлях психічного розвитку особистості підліткового віку, формування її емоційно-поведінкових особливостей. І хоча проблеми у взаєминах зі значущим довкіллям (однолітками, батьками та вчителями) – типове явище для підлітків, проте сила, частота, різкість проявів багато у чому залежать насамперед від позиції значущих дорослих, від стилю сімейного виховання, від уміння реалізувати стосовно поведінки підлітка поважну, але не тактику потурання, наставників. Тож, для конструктивного подолання наявних суперечностей у поглядах підлітків й значущих дорослих необхідно створення спільності в їхньому житті, змістовних контактів, розширення сфери співробітництва, взаємодопомоги й довіри, найкраще з ініціативи дорослого. У ході виконання такої сумісної діяльності будуть виникати спільні переживання, почуття, настрої, наміри, що зумовлять емоційну та духовну близькість, позитивно впливаючи на емоційно-поведінкові особливості підлітків.

Список використаної літератури

1. Диагностика эмоционально-нравственного развития / ред. и сост. И.Б. Дерманова. СПб.: Речь, 2002. 174 с.

2. Ильин Е.П. Психология для педагогов. СПб.: Питер, 2012. 640 с.
3. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. СПб.: Питер, 2001. 752 с.
4. Психологические особенности самосознания подростка / Под ред. М.И. Боришевского. К.: Вища школа, 1980. 167 с.
5. Сборник психологических тестов. Часть I: Пособие / Сост. Е.Е. Миронова. Мн.: Женский институт ЭНВИЛА, 2005. 155 с.
6. Сонин В.А. Психодиагностическое познание профессиональной деятельности: для студентов, школьных психологов, учителей-предметников, классных руководителей. СПб.: Речь, 2004. 408 с.
7. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. М.: Педагогика, 1989. 208 с.

THE IMPORTANT PERSONS' INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF EMOTIONAL AND BEHAVIORAL FEATURES OF ADOLESCENTS

Nataliia Artiukhina, Olena Pulenko

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
2, Dvoryans'ka Str., Odessa, Ukraine, 65082
e-mail: dariya.art.777@gmail.com*

The article presents the results of an empirical study of the influence of significant individuals on the development and formation of emotional and behavioral characteristics of adolescents. There is offered a complex consideration of relations of interpersonal significance of a teenager with his immediate environment as a single system, which includes the main components of the so-called triad: "adolescent – teenager", "teenager – teacher" and "teenager – father", and contributes to the development and formation of his emotional and behavioral features. It is noted that despite the fact that psychology has accumulated a great potential of scientific research that reveals important aspects of the relationship of significance, and also actively searches for effective means of harmonizing the personal and group development of adolescents during the period of adolescence, the various aspects of the social interaction of the adolescent with his immediate environment, and the influence of a significant environment on its emotional and behavioral features remain insufficiently studied. It is determined that the development and formation of the personality of a teenager is a dynamic and ambiguous process, and therefore does not occur without complications and contradictions. It is proved that problems in relationships with significant people (peers, parents and teachers) are typical for adolescents, but the strength, frequency, sharpness of manifestations largely depend primarily on the position of meaningful adults, on the style of family education, on the ability to implement with respect to the behavior of the adolescent respectable, but not the tactics of indulgence, mentors. The advantages and disadvantages of the educational process, which lead to the emergence of certain emotional and behavioral characteristics of adolescents. It is emphasized that in order to constructively overcome the existing contradictions in the views of adolescents and a meaningful environment, it is necessary to create a community in their lives, meaningful contacts, expand the scope of cooperation, mutual assistance and trust. As a result, it is anticipated that in the course of performing such joint activities there will be common feelings, feelings, mood, intentions that lead to emotional and spiritual affinity, positively affecting the emotional and behavioral features of adolescents.

Key words: teenager's personality, leading activity, meaningful interpersonal relationships, emotional and behavioral features of adolescents.